

Концентрація інтелектуального капіталу в містах старопромислових регіонів України

Розкриваються проблеми старопромислових регіонів у період формування інформаційного суспільства. Розглядаються основні складники інтелектуального капіталу та наслідки його концентрації в старопромислових містах України. Підкреслюється важливість підвищення мобільності інтелектуального капіталу та «імплементації» його у регіони.

Ключові слова: інформаційне суспільство, старопромисловий регіон, гіперконцентрація капіталу, інтелектуальний капітал

Постановка проблеми. З другої половини ХХ ст. у глобальній економіці спостерігається перехід від індустріального суспільства до інформаційного. Подібна трансформація об'єктивно змінила і значущість різних видів ресурсів, продовжуючи перехід від природних і трудових до матеріальних і вивела на перше місце інформаційні та інтелектуальні ресурси. Оскільки основу інформаційної економіки становлять інформація та знання, що забезпечують приріст вартості, доцільно віднести їх до факторів виробництва, поряд із класичними – основним і оборотним капіталом. Таким чином, інтелектуальний капітал відокремлюється у специфічний об'єкт економічних і управлінських відносин. На жаль, на цей час, немає однозначного тлумачення поняття «інтелектуальний капітал», оскільки в викладених тлумаченнях спостерігається різноцільовий підхід.

Проблеми переходу до інформаційного суспільства чітко проявляються в «старопромислових» регіонах, містах і галузях. Це пов'язано, насамперед, з масштабними моноспеціалізованими промисловими комплексами на цих територіях і повною підпорядкованістю їм соціально-культурної сфери. Природно, що «неповороткий промисловий гігант» неспроможний адекватно реагувати на змінні умови глобального конкурентного середовища. Гіперконцентрація ресурсів, втрата мобільності не відповідає вимогам глобалізації і національним змінам.

Вказане особливо стосується основного ресурсу інформаційного суспільства – інтелектуального капіталу, який формувався, розвивався та нагромаджувався винятково для обслуговування промислового виробництва. Перевага в нагромадженні інтелектуального капіталу

© А.О. Двігун, Є.В. Борода, 2013.

«старопромислових» міст і регіонів, порівняно з іншими територіями призвела до диспропорції, як економічного, так і соціального розвитку країни. Якщо історично економіка еволюціонувала природним чином, то, зі зміною світових економічних процесів, виникає необхідність подолання нерівномірної концентрації інтелектуального капіталу.

Важливо для економіки розуміння того, що центральне місце займає саме людина, як особистість і творець. Формування економіки, її розвиток має концентруватися не навколо масштабних промислових комплексів, а навколо людини, її інтелектуальних, емоційних і психологічних якостей, тому що інформаційна економіка – це економіка, побудована на приматі людського над технічним.

Метою статті є аналіз поняття інтелектуальний капітал і доведення актуальності проблеми гіперконцентрації інтелектуального капіталу в «старопромислових» містах, регіонах і галузях України.

Виклад основного матеріалу. Термін «інтелектуальний капітал» запроваджений Стюартом, який наводить таке визначення: «інтелектуальний капітал – це накопичені корисні знання», «інтелектуальний матеріал, який сформований, закріплений за підприємством і використовується для виробництва більш цінного майна» [1].

Пізніше цей термін набуває ширшого значення як сума знань усіх працівників підприємства, яка надає йому конкурентну перевагу на ринку. При цьому під знанням розуміють патенти, процеси, управлінські навички, технології, інформацію про клієнтів і постачальників, а також досвід [2].

Еволюція поняття інтелектуального капіталу пройшла шлях від рівня індивідуума через рівень організації до рівня суспільства. При цьому на кожному ієрархічно вищому рівні поняття набуває нової сутності, а саме: рівень індивіда – інтелектуальні ресурси людини, людський капітал, нагромаджений науково-освітній потенціал і досвід; рівень організації – інтелектуальні ресурси, інтелектуальний капітал, що включає в себе людський капітал працівників, клієнтський капітал, організаційний капітал; рівень суспільства – інтелектуальні ресурси, інтелектуальний капітал суспільства.

Методологія оцінки інтелектуального капіталу суспільства поки що недостатньо глибоко розроблена і викликає особливий інтерес в якості потенційного об'єкта дослідження. Розробкою теоретичних підстав інтелектуального капіталу займалися А. Бонфур [3], Н. Бонтіс [4], Й. Малхорт [5], Д.Г. Андриєсен і К.Д. Стам [6] та ін.

Зазначимо, що для оцінки інтелектуального капіталу не можна використовувати класичні бухгалтерські методики, навіть як і для матеріальних активів. Наприклад, з погляду концепції інтелектуального капіталу витрати на підвищення кваліфікації співробітників – це довгострокові інвестиції, а з погляду бухгалтерського обліку – це поточні витрати. Згідно з методикою бухгалтерського обліку нематеріальні активи (торгові марки, бренди) поступово втрачають свою вартість, як і матеріальні активи. Але в реальній практиці вартість торгових марок з часом зростає [7]. Результатом оцінки інтелектуального капіталу суспільства стає виявлення ефективних способів управління наявними інтелектуальними ресурсами, що забезпечує ефективний розвиток економічних систем. При цьому важливо враховувати складні синергетичні відносини компонент інтелектуального капіталу.

В науковому обігу поки що не склалося єдиного уявлення про структуру інтелектуального капіталу. До недавнього часу найчастіше розглядався та проводився аналіз інтелектуального капіталу фірми. Тому найповніше вивчений саме цей аспект категорії, але на етапі розвитку постіндустріального суспільства виникає необхідність формування і управління інтелектуальним капіталом, як на регіональному рівні, так і на національному рівні системної ієрархії. Існує певна неузгодженість у визначеннях складників інтелектуального капіталу. У наукових працях виділяється окремою компонентою людський капітал. Решта складників переважно розглядаються дослідниками вже не так виокремлено. Найчастіше розглядається складник, пов'язаний із становищем фірми, регіону, країни по відношенню до інших подібних соціоекономічних одиниць. Це компонента соціального капіталу у структурі інтелектуального капіталу. Основна відмінність якого і, відповідно, у визначенні цього складника пов'язана з тим, на якому рівні розглядається інтелектуальний капітал: індивіда, організації, суспільстві. Третій складник інтелектуального капіталу, найбільш поліструктурний, називають структурним або організаційним капіталом. Будемо застосовувати в структурі інтелектуального капіталу саме такий підхід: людський капітал, соціальний капітал і організаційний капітал, як відповідний до предмету досліджуваної теми. При цьому важливо розмежовувати компоненти інтелектуального капіталу. Згідно концепції інтелектуального капіталу, якщо ліквідується один з цих компонентів, то знецінюється весь інтелектуальний капітал, у чому й полягає відмінність матеріальної частини активів і інтелектуального капіталу. Не можна застосувати закон збереження вартостей, згідно з яким, вартість цілісної одиниці дорівнює

сумі вартостей її частин [8]. Для інтелектуального капіталу, за Едвінссоном, вартість його компонентів потрібно не підсумовувати, а помножувати [9]. Зрозуміло, що втрата одного з компонентів інтелектуального капіталу призводить до втрати всього цілого.

В основі інтелектуального капіталу суспільства лежить людський капітал – капітал у формі інтелектуальних здібностей, практичних навичок і психо-емоційних особливостей, отриманих в процесі освіти та практичної діяльності людини. Проте невідчутність (нематеріальність) природи людського капіталу викликає труднощі побудови методології його виміру. У спрощеному вигляді застосуємо такі показники оцінки людського капіталу: рівень грамотності, кількість вищих навчальних закладів на душу населення, кількість викладачів на душу населення, кількість студентів вищих навчальних закладів на душу населення, кількість дипломованих фахівців на душу населення, кількість лікувальних установ і лікарів на душу населення, рівень злочинності, кількість захворювань.

Друга компонента, соціальний капітал, це зв'язки між людьми і залежні від них норми довіри та поведінки, які створюють механізм соціальної взаємодії. Соціальний капітал є імпульсним механізмом співпраці та поширення знань, оскільки створює підґрунтя для сприяння і координації. До основних індикаторів соціального капіталу віднесемо: кількість персональних комп'ютерів на душу населення, кількість Інтернет-серверів на душу населення, кількість користувачів мережі Інтернет на душу населення, кількість мобільних телефонів на душу населення, участь та активність у соціальних мережах.

До організаційного капіталу відносять технічне та програмне забезпечення, бази даних, системи, патенти, товарні знаки, організаційну структуру, об'єкти інтелектуальної власності, інформаційно-аналітичні системи обліку та аналізу, які містять накопичені знання, результати досліджень, тобто все, що дозволяє людині реалізувати свій виробничий потенціал.

Цікаво розглянути питання, як формувався і розвивався інтелектуальний капітал у «старопромислових» регіонах і містах та динаміку структурних змін інтелектуального капіталу на цих територіях в період формування інформаційного суспільства.

За визначенням К.М. Глонті, «старопромисловий регіон – це територія з невисокого технологічного рівня промисловістю. Це територія з відносно низьким рівнем технологічного розвитку промислового комплексу, розміщеного в її кордонах, сформованим з плином часу» [10].

Для «старопромислового» міста сформулюємо таке визначення – це територія, на якій історично склалася концентрація індустріальних галузей, що визначило економічну, соціальну та просторову структуру міста, невідповідну новим умовам і вимогам. Ця невідповідність призводить до урбаністичної кризи, під якою ми розуміємо соціально-економічну деградацію в результаті нездатності існуючої соціально-економічної структури ефективно функціонувати в змінених зовнішніх умовах.

Історично, регіони України розподіляються на індустріальні та не індустріальні. За рахунок нагромадження промисловості та людського капіталу індустріальні регіони розвивалися та впроваджували інновації значно активніше. Але у період переходу від індустріального суспільства до інформаційного, людина отримує можливість реалізувати свої якості та інтелектуальний потенціал без обов'язкової приналежності до великого промислового міста або регіону. Тому інноваційна активність регіонів починає вирівнюватися. Подібні зміни, на прикладі деяких областей України, наведені у табл. 1, де відображена динаміка обсягу наукових та науково-технічних робіт та інноваційна активність підприємств областей України.

Аналіз інноваційної активності підприємств областей України демонструє, що попереднє нагромадження інтелектуального капіталу у «старопромислових» регіонах, яке давало їм значну перевагу в індустріальному суспільстві, в період формування інформаційного суспільства вже не відіграє значущої ролі. Підприємства Львівської та Івано-Франківської областей інноваційно більш активні, порівняно з індустріально розвиненими Донецькою та Запорізькою областями.

Одна з проблем «старопромислових» міст полягає в тому, що «історична звичка» бути центром території заважає усвідомити зміну реальності. Потужна промислова база, нагромаджений капітал не дозволяють модернізувати потенціал цієї території. Акумулявання людських ресурси за рахунок інших території, підпорядковане головному промислому комплексу «старопромислового» міста в умовах зміни індустріального суспільства на суспільство інформаційне, доводить до масштабного соціально-економічного конфлікту.

Як відомо, в інформаційному суспільстві домінує виробництво послуг над виробництвом товарів, особливо у сфері соціальних послуг (охорона здоров'я, освіта, побутові послуги). З одного боку, поступово згортається промислове виробництво, яке вивільняє людські ресурси, з іншого – ці ресурси не пристосовані до попиту інформаційної економіки, тому що

Таблиця 1

Динаміка просторової структури наукової та інноваційної діяльності
в окремих областях України у 2009-2012 рр.*

Рік	Чисельність науковців, тис. осіб	Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт, млн. грн.	Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт в розрахунку на одного науковця, млн. грн.	Питома вага підприємств, що займалися інноваціями, %
Донецька область				
2009	92,4	8653,7	0,0937	10,7
2010	89,5	9867,1	0,1102	11,5
2011	84,9	10349,9	0,1218	12,8
2012	82,0	11525,7	0,1372	13,6
Запорізька область				
2009	6,1	470,6	0,0772	7,0
2010	5,0	506,8	0,1013	5,3
2011	4,5	575,9	0,1271	27,6
2012	4,5	662,3	0,1464	29,8
Івано-Франківська область				
2009	0,98	53,0	0,0541	21,2
2010	0,98	56,8	0,0576	18,1
2011	0,97	65,4	0,0674	21,7
2012	0,89	60,5	0,0673	20,5
Львівська область				
2009	6,3	274,7	0,0435	13,0
2010	6,1	299,6	0,0489	13,4
2011	5,6	308,3	0,0546	13,2
2012	5,6	300,8	0,0535	13,4

* Розраховано на основі даних Державної служби статистики України.

підпорядкованість «єдиній меті» знищила творчий потенціал, обмежила креативність людини і ввела в певні межі сам інтелектуальний капітал території.

Крім того органи влади «старопромислових» регіонів не мають альтернативної пропозиції працевлаштування людських ресурсів, які вивільняються з промислового виробництва. Значне акумулювання людських ресурсів в «старопромислових» містах потребує вирішення проблеми працевлаштування значної маси людей. Нові робочі міста з'являються але не одночасно зі зникненням старих і не обов'язково

саме там, де згортається виробництво. Кваліфіковані робітники, наукові працівники не можуть знайти нові робочі міста, які відповідають їх професійним якимось або не можуть перекваліфікуватися на ті спеціальності, в яких зацікавлена економіка міста, регіону, галузі. Це призводить до значних соціально-економічних втрат на всіх ієрархічних рівнях інтелектуального капіталу позначених вище. Сприяння розвитку малого підприємництва, сфери послуг, туризму може частково вирішити цей соціально-економічний конфлікт. Необхідно показати інвестиційну привабливість, звернути увагу на переваги та потенціал «старопромислового» міста або регіону. Наприклад, наявність промислових «гігантів» відкриває можливості для розвитку індустріального туризму або розважально-рекреаційної діяльності.

Тому перед соціумом «старопромислових» територій стоїть завдання формування та розвитку нових форм інтелектуального капіталу. Необхідно трансформувати старі інститути і зв'язки в суспільстві для подолання диспропорцій, в тому числі когнітивних, які виникають при руйнуванні старого устрою і побудові нового інформаційного суспільства.

Висновки. Гіперконцентрація інтелектуального капіталу в «старопромислових» містах і регіонах гостріше проявляється на посттрансформаційному етапі розвитку, коли істотно прискорилися зміни в економічному і соціальному розвитку суспільства, розмежовуються території, які успішно розвиваються, та депресивні. Протидіяти цьому процесу можна шляхом «імплементатії» інтелектуального капіталу та забезпечення його мобільності. Формуючи центри знань та інновацій, необхідно знайти таку форму розвитку соціуму, коли людина може реалізувати свої якості та відчутти себе значущою для суспільства, незалежно від того, де вона проживає.

Список використаних джерел:

1. Stewart T.A. Intellectual Capital. The New Wealth of Organizations. New York: Currency Doubleday, 1997. – Режим доступу : http://globalteka.ru/books/doc_details/3058.html.
2. Логачев В. «Интеллектуальный капитал» с позиции трудовой теории стоимости / В. Логачев, Е. Жернов // Экономист. – 2006. – №9. – С. 36–41.
3. Bonfour Akhmed. Edvinsson Leif (Edited by). Intellectual capital for Communities: Nations, Regions and Cities. USA: Elsevier Buitenworth- Heinemann, – 2005. – 348 p. – Режим доступу : <http://www.elsevier.com/books/intellectual-capital-for-communities/bonfour/978-0-7506-7773-8>.
4. Bontis N. National Intellectual Capital Index: The Benchmarking of Arab Countries. – 2002. – Режим доступу : <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.13.6501&rep=rep1&type=pdf>.

5. Malhotra Y., Knowledge Assets in the Global Economy: Assessment of National Intellectual Capital // Journal of Global Information Management. July-Sep. – 2000. – N8(3). – P.5-15. – Режим доступу : <http://km.brint.com/intellectualcapital.pdf>.
6. Andriessen D.G., Stam C.D. The intellectual capital of the European Union. – Режим доступу : <http://www.intellectualcapital.nl/publications/ICofEU2004.pdf>.
7. Янишівський В. Методичні підходи до інтегральної оцінки інтелектуального капіталу регіону / В. Янишівський // Демографія та соціальна економіка: наук.-екон. та суспіл.-політ. журн. – К. : НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. – 2010. – № 2. – С. 16-25.
8. Брейли Р. Принципы корпоративных финансов / Р. Брейли, С. Майерс. – 2-е русск. изд. (пер. Н. Барышиковой с 7-го междунар. изд.) – М., 2008. – 1008 с.
9. Эдвинссон Л. Интеллектуальный капитал. Определение истинной стоимости компании / Л. Эдвинссон, М. Мэлоун ; под редакцией В.Л. Иноземцева; – М. : Academia, 1999. – 434 с.
10. Глonti К.М. Старопромышленные регионы: проблемы и перспективы развития. Проблемы федерализма / К.М. Глonti // Регионология. – 2008. – № 4. – Режим доступу : <http://regionsar.ru/node/197?page=0,2>.

Двигун А.А., Борода Е.В. Концентрация интеллектуального капитала в городах старопромышленных регионов Украины.

Раскрываются проблемы «старопромышленных» регионов в период формирования информационного общества. Рассматриваются основные составляющие интеллектуального капитала и последствия его концентрации в «старопромышленных» городах Украины. Подчеркивается важность повышения мобильности интеллектуального капитала и «имплементации» его в регионы.

Ключевые слова: информационное общество, старопромышленный регион, гиперконцентрация капитала интеллектуальный капитал.

Dvihun A.O., Boroda Y.V. Concentration of intellectual capital in the cities of old industrial regions of Ukraine.

The article explores problems of «old industrial» regions during the period of information society formation. It is discussed the main components of intellectual capital and consequences of its concentration in «old industrial» cities of Ukraine. The article underlines the importance of increasing the mobility of intellectual capital and its implementation in the regions.

Key words: information-oriented society, old industrial region, hyperconcentration of capital, intellectual capital.